

De rol van baksteen bij natuurontwikkeling

MET FYSIEKE INGREPEN EEN KWALITATIEF AANTREKKELIJKE OPENBARE RUIJITE

Ko Blok over keuzes die een regio sterker maken

CONTOU STRAATBAKSTEEN

FORUM OVER
RUIJITELIJKE INRICHTING
AUGUSTUS 2009

#20

INHOUDSOPGAVE

4 / 7

Ko Blok was tot maart dit jaar directievoorzitter bij ERA Contour. Hij vertelt over keuzes die passen bij de kwaliteiten van Nederland en de regio's. En hoe je met fysieke ingrepen wijken en buurten daadwerkelijk verbetert. Een kwalitatief aantrekkelijke openbare ruimte speelt een belangrijke rol in de waardeontwikkeling van een gebied.

8 / 10

Szentes is onder andere bekend om zijn vele zonuren en thermaalbaden. Het stadje gebruikt al meer dan honderd jaar kleurige gebakken klinkers voor de bestrating van de belangrijkste gedeelten van de openbare ruimte. Zo ook bij een recent stadvernieuwingsproject volgens het ontwerp van inwonster Márta Juhász.

11

Leen Verbeek, Commissaris van de Koningin in Flevoland, vergelijkt de manier waarop Nederland is georganiseerd met een oud plein. Het is moeilijk afstand doen van het vertrouwde ontwerp. Maar als het nieuwe tapijt eenmaal klaar is, is iedereen enorm trots op het vernieuwde plein.

12 / 14

Iedere baksteen en straatklinker begint als een handvol klei. Die klei wordt voor een groot deel gewonnen in de uiterwaarden van rivieren. De ruimte voor water die hierdoor ontstaat vergroot niet de alleen de veiligheid achter de dijken, maar draagt ook bij aan natuurontwikkeling in de uiterwaarden.

15

In deze editie van Uitgelezen bespreekt Michiel Nieuwenhuys de uitgave 'Nieuwe open ruimte in het woonensemble'.

16 / 21

Binnenstedelijke herinrichting. We bekijken de Beestenmarkt in Deventer, de Nieuwe Mark in Breda en de Amsterdamse Poort en Arena Boulevard in Amsterdam. Een algemene conclusie vooraf: ze hebben alle drie de binnenstad herontdekt. Straatbaksteen speelt daarbij een voorname rol.

22 / 27

In de vijfde editie van onze serie over bouwstijlen geeft Klaas van der Molen, architect bij architecten van Mourik, zijn visie op de zakelijke stijl. Klaas zelf houdt erg van gebouwen die uitdagen. En je mag de gebruiksgeschiedenis van de openbare ruimte best zien.

28 / 31

Ontwerpers van nieuwe wijken in Nederland kiezen vaak voor straatbakstenen. Zo ook in 'Over de dijk' in Borsele en 'de Schuytgraaf' in Arnhem. In dit artikel leest u waarom de architecten van deze wijken bij hun plannen voor gebakken klinkers hebben gekozen.

COLOFON

Contour Straatbaksteen is een uitgave van de Stichting Promotie Straatbaksteen. Het tijdschrift wil een forum en inspiratiebron zijn voor alle professionals betrokken bij de ruimtelijke inrichting in Nederland.

Coverfoto: Amsterdamse Poort, Amsterdam

Redactie

Dick Tommel (hoofdredacteur),
Tanja Bongers, Ewald van Hal,
Harrit Hoppenbrouwers, Michiel Nieuwenhuys,
Fenke Paus en Sander Videler

Raad van Advies

Peter van Beek (Voorzitter van het OBN-sectiebestuur werkgevers), Margot van Niele (directeur Kalliste Woningbouwontwikkeling),
Willem van der Made (directeur Stadsontwikkeling gemeente 's-Hertogenbosch)
en Jan Stigter (stedenbouwkundige Dienst Ruimtelijke Ordening gemeente Amsterdam)

Stichting Promotie Straatbaksteen

Postbus 155, 6880 AD Velp
T 026 - 3845641, F 026 - 3845631
E info@straatbaksteen.nl
I www.straatbaksteen.nl

Bladmanagement

Van Zandbeek communicatie & creatie,
Tessa Post en Fred Wijers

Vormgeving

Van Zandbeek communicatie & creatie,
Esther van Gompel

Teksten

Pascal Klaassen, Armand ten Voorde en Guus van Rijswijk

Fotografie

Hans Hebbink - Picture Productions,
Vincent Boon (pag. 5, 6 en 7),
Wienerberger (pag. 8, 9, 10, 13 en 14),
Studio Wierd (pag. 11),
Architecten Van Mourik (pag. 22),
Rob 't Hart (pag. 24 en 25),
Fotoarchief gemeente Borsele (pag. 29)

Overname uit Contour Straatbaksteen is toegestaan met bronvermelding.

VERDICHT WONEN IN DE STAD

Tot 2020 komen er zo'n vijfhonderdduizend huishoudens bij. Voor een gedeelte doordat de bevolking in Nederland blijft groeien, voor een gedeelte omdat het aantal personen per huishouden steeds kleiner wordt. Dit legt een grote druk op onze woningvoorraad. Bijbouwen dus. Maar waar? Hoeveel meer willen we bijvoorbeeld de groengebieden in ons land nog aantasten? Een vraag die extra urgent is als je bedenkt dat de groei zich vooral afspeelt in die gebieden waar de groene zones al behoorlijk onder druk staan. De Randstad bijvoorbeeld. In andere regio's, zoals Limburg, Zeeland en Groningen is er juist sprake van krimp.

Om de kwaliteit, kwantiteit en bereikbaarheid van de groengebieden goed te houden, is binnenstedelijk bouwen een optie waar steeds vaker aandachtig naar gekeken wordt. 'Verdichting' en 'meervoudig grondgebruik' zijn daarbij veelgehoorde termen. Of om het wat scherper te zeggen: hoe kunnen we zo veel mogelijk mensen zo prettig mogelijk op een zo klein mogelijk stukje grond laten wonen? De saaie betonnen flatblokken uit de jaren '60 en '70 zijn geen duurzame oplossing gebleken. En voor de toekomst zullen ze dat zeker niet zijn, omdat ook de kwaliteit van wonen steeds belangrijker wordt. Ook die factor draagt bij aan de groeiende druk op de woningvoorraad. Dit alles vraagt om innovatieve oplossingen en vormen van nieuwe architectuur.

Maar het vraagt vooral ook om aandacht voor de openbare ruimte. Wil je een succesvolle nieuwe wijk neerzetten? Zorg dan dat de mensen zich er op straat prettig en veilig voelen. Terecht vraagt Ko Blok zich in het interview op de volgende pagina af waarom we in Nederland zo vaak de betonnen tegel van dertig bij dertig centimeter, vol kauwgom erop, tegenkomen. Dat het makkelijk anders kan, bewijzen de stedelijke herinrichtingsprojecten in Deventer, Breda en Amsterdam die we op de pagina's 16 tot en met 21 beschrijven. Met aandacht voor kwaliteit, karakter en duurzaamheid van de vloer zorg je voor binnensteden waar de bezoeker zich weer te gast voelt. Ook in een gemeente als Borsele hebben ze met de wijk Over de Dijk laten zien dat je door aandacht te besteden aan je bestratingmateriaal verloedering tegengaat en voor veilige buitenruimtes zorgt.

Deze voorbeelden illustreren nog eens mijn advies aan degenen die betrokken zijn bij de stedelijke inrichting in dit land: behoud de karakteristieke en identiteitsbepalende eigenschappen van je gebied. En ondersteun die eigenschappen met een bestratingmateriaal dat duurzaam, chique en prettig is.

Dr. D.K.J. Tommel

Voorzitter Stichting Promotie Straatbaksteen

Ko Blok op zijn Ijselaak aan het Haringvliet in Rotterdam.

KO BLOK PLEIT VOOR EEN DUIDELIJKERE TOEKOMSTVISIE

“Zet in op je unieke kwaliteiten”

Zijn afstudeerscriptie ging over de vernieuwing van de Dapperbuurt in Amsterdam, vooral over de beperkte betrokkenheid van de bewoners daarbij. Ko Blok, inmiddels 60 jaar en tot maart dit jaar directievoorzitter bij projectontwikkelaar ERA Contour, is duidelijk zijn hele leven al gefascineerd door de manier waarop steden zich ontwikkelen. Samen met zijn ervaring tijdens zijn professionele loopbaan heeft dit geleid tot een uitgesproken, maar vooral ook goed onderbouwde visie op de ontwikkeling van de openbare ruimte in Nederland. “Ik heb gezien dat je met fysieke ingrepen een wijk beter leefbaar kunt maken.”

In totaal is Blok meer dan vijfendertig jaar bij stadsvernieuwingsprojecten betrokken geweest. Daarbij heeft hij altijd geprobeerd wijkoverstijgend te kijken. Wil je de uitstraling en de sociale positie van een wijk verbeteren? Dan is het niet alleen voldoende om een rijtje woningen op te knappen of te vervangen. Voor een echt duurzame oplossing moet je als stad eerst goed naar de functie van je regio kijken. Wat zijn de unieke kwaliteiten ervan? Welke economische activiteiten passen daarbij? Nu en over 25 jaar? En welke beroepsbevolking hoort daarbij? Stadsvernieuwing hoort erop gericht te zijn de beroepsbevolking van de toekomst zo goed mogelijk te accommoderen.

VERSPeelDE ENERGIE

Blok ziet dat er in Nederland nog altijd veel energie wordt verspeeld omdat regio's allemaal met hetzelfde bezig zijn. Dit terwijl de ene regio zich veel beter voor bepaalde economische activiteiten leent dan een andere. De oorzaak van dit probleem wordt eigenlijk al veroorzaakt door de landelijke politiek, omdat er op dat niveau nauwelijks een visie bestaat over de toekomst van Nederland. Er zijn een aantal voor de hand liggende terreinen waar we

ons op moeten richten, aldus Blok. Hij geeft twee voorbeelden. “Mede door onze geschiedenis en geografische ligging zijn we goed in de techniek rond logistiek. En we weten enorm veel over water, in Zwitserland zullen ze kennis daarover minder snel ontwikkelen.”

Daarnaast zou je beter naar de regio's zelf moeten kijken. Voor de Noordwestflank (Den Haag – Bollenstreek – Haarlem – Amsterdam – het Gooi – Utrechtse Heuvelrug) zijn volgens Blok kennis en dienstverlening kansrijke speerpunten. De high professionals die je daarvoor nodig hebt, wonen

“We verspelen veel energie door allemaal hetzelfde te doen”

van oudsher graag in dit gebied, met zijn vele historische binnensteden en zijn bijzondere woonmilieus. Dat is anders voor bijvoorbeeld de regio Rijnmond en Drechtsteden. Technologie in relatie tot de maritieme en logistieke sector en de procesindustrie zijn daar vanwege de >

Blok weet hoe je met fysieke ingrepen een wijk beter maakt.

havenbekkens en de huidige bevolkingsopbouw meer logische richtingen. Daar heb je mensen voor nodig die met hoofd en handen werken. Blok hoopt dat Rotterdam de komende jaren die keuze duidelijker maakt dan nu en zich ontwikkelt tot een succesvolle multiculturele skillcity. Een stad waarin de nieuwe middenklasse graag blijft wonen dankzij op hun toegesneden nieuwe wijkopzettingen. “Dat is realistischer dan proberen de oude witte middenklasse uit de Vinex-locaties terug te lokken. Dat gaat op korte termijn niet lukken. Ook het stimuleren van economische activiteiten die horen bij high professionals heeft volgens Blok maar een beperkt effect voor Rotterdam. In acht van de tien gevallen kiezen ze toch voor de Noordwestflank om te wonen. Invester dan liever in mensen die hun geld voor een groot gedeelte ook weer in de eigen regio uitgeven. Dat is veel duurzamer. Je maakt de stad er ook op de langere termijn sterker mee.”

STADSVERNIEUWING OF VINEXEN

Het is niet vreemd dat Blok zo bevolgen praat over de regio Rotterdam. Het gesprek vindt plaats op zijn bijna honderd jaar oude IJsselaak in een van de havens van het Havenmuseum. Hier aan het

Haringvliet biedt de stad, vanaf het water en tussen de naoorlogse wederopbouw, een uitermate inspirerend kijkje op haar skyline. Op de voorgrond staat Het Witte Huis, ooit het hoogste kantoorgebouw van Europa en een van de weinige panden die tijdens het bombardement van 14 mei 1940 zijn gespaard. Rotterdam is ook de stad waar Blok tussen 1980 en 1986 zes jaar lang als hoofd Gronduitgifte heeft gewerkt. Een periode waarin hij leerde dat je een stad met fysieke ingrepen beter kunt maken. Nadat Blok in 1986 bij ERA Contour (toen nog ERA Bouw) ging werken, brak begin jaren '90 een cruciale periode voor dat bedrijf aan. “In die tijd trok iedereen naar Vinex-locaties. Wij kozen echter voor binnenstedelijke stadsvernieuwing. Dat paste beter bij de competenties van ons bedrijf. Vervolgens hebben we doelbewust geïnvesteerd in kennis en kunde op dat gebied, onder andere door sociaal geografen in dienst te nemen. Deze keuze van toen legt het bedrijf ook nu tijdens de crisis geen windeieren.”

Vanaf begin jaren '90 is Blok bij veel grote stedelijke vernieuwings- en herstructureringsopgaven betrokken geweest. Bijvoorbeeld bij de Vlinder-

buurt en Nieuw Crooswijk in Rotterdam, de wijk Zuilen in Utrecht, de F-Buurt in Amsterdam Zuid-oost en Zuidwest in Den Haag. Het contact met de bewoners maakte deze projecten voor Blok extra interessant. Uit ervaring weet hij dat als je integer bent en de discussie niet schuwt, je uiteindelijk een enorme waardering krijgt voor de maatschappelijke rol die je vervult. De wensen van bewoners zijn door de jaren heen een steeds grotere rol gaan spelen. Blok: “Tijdens mijn studie heb ik veel geleerd over consumentenmarketing, maar tegelijkertijd dacht ik altijd dat die kennis niet toepasbaar was op de vastgoedsector. Juist tegen het einde van mijn carrière merkte ik dat ik me daarin heb vergist. Door met klankbordgroepen te werken, creëer je woningen en leefomgevingen die beter op de doelgroep zijn toegesneden. Een tweede voordeel is dat er met die klankbordgroepen als vanzelf een natuurlijk nieuw collectief van mensen ontstaat die willen meewerken aan de ontwikkeling van een gebied. Vooral bij stedelijke vernieuwing is dat erg belangrijk.

LE MEDI

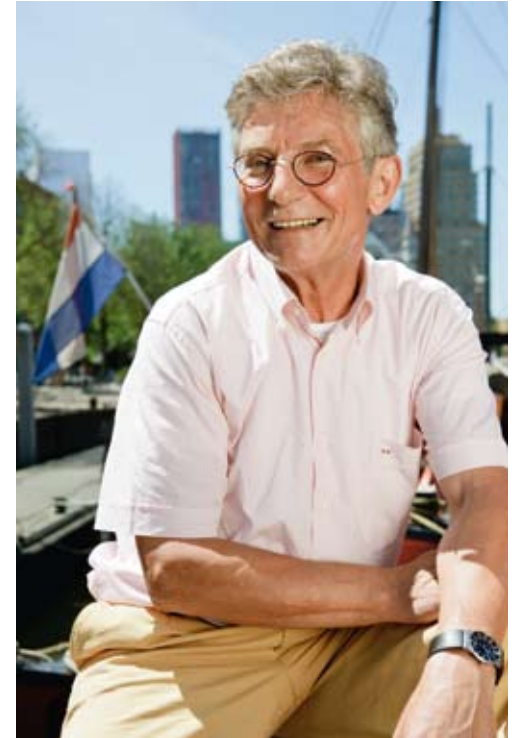
De wijk Le Medi in Rotterdam is voor een groot deel met hulp van klankbordgroepen ontstaan.

“We zouden veel betere en mooiere openbare ruimtes kunnen creëren”

Het project is onderdeel van een grootscheepse herstructurering in het stadsdeel Bospolder – Tussendijken. Voor Le Medi heeft Era Contour samen met twee woningcorporaties eerst onderzocht hoe de nieuwe multiculturele middenklasse graag wil wonen. Uiteindelijk heeft dit 93 eengezinswoningen rond een centraal gezamenlijk binnenplein opgeleverd. De woningen hebben kleurrijke gevels met bijzondere metselwerkmotieven. Pergola's, balkons en mediterrane ornamentiek versterken de zuidelijke uitstraling van de wijk. Zelf noemt Blok Le Medi een van de hoogtepunten van zijn werk. “De buurt bestaat uit moderne vernieuwende architectuur, maar oogt toch uniform. De variatie zit in de details, het is geen architectonische kermis. Duurzame wijken zijn opgebouwd uit homogene buurten. Als mensen de hiërarchie van een wijk intuïtief begrijpen, voelen ze zich er prettig. De architectuur moet in mijn visie daarom altijd dienstbaar zijn aan het grote stedenbouwkundige concept. Oude meesters als Berlage en Dudok begrepen dit.”

We zouden veel betere en mooiere openbare ruimtes kunnen creëren zonder dat het ons zoveel

meer zou kosten, volgens Blok. “Bijvoorbeeld door meer aandacht te besteden aan de materialen waarmee we die ruimtes vormgeven. Waarom wordt in dit land toch zo vaak gekozen voor betontegels van dertig bij dertig centimeter met plakken kauwgom erop?” Een kwalitatief aantrekkelijke openbare ruimte speelt juist een belangrijke rol in de waardeontwikkeling van een gebied. Blok geeft als voorbeeld het Meatpacking District in New York. “Er waren plannen om de kilometers lange viaduct van de vrachtspoorlijn te slopen. Maar deze prachtige staalconstructie gaf de buurt juist haar eigen identiteit. Op initiatief van buurtcomités heeft de overheid uiteindelijk besloten er een twee kilometer lang dakpark van te maken. Deze investering werkt inmiddels als een magneet op vastgoedinvesteringen in dat gebied. Iedereen is er pakhuisen aan het verbouwen tot winkels, woningen en hotels.” Voor Blok het zoveelste bewijs dat je met fysieke ingrepen in de openbare ruimte voorwaarden kunt scheppen om een gebied verder te ontwikkelen. ■

CURRICULUM VITAE

Opleiding

- HTS, bouwkunde
- Nyenrode, bedrijfskunde

Werkzaamheden

- Marketingcoördinator Ballast Nedam 1974-1976
- Hoofd Planontwikkeling, Van Eesteren, 1976-1980
- Hoofd afdeling Gronduitgifte, gemeente Rotterdam, 1980-1986
- Adjunctdirecteur, directeur ERA Contour 1986-1996
- Directievoorzitter ERA Contour, 1996-2009

Nevenfuncties

- Bestuurslid van de stichting Forum voor Stedelijke Vernieuwing 1994-2009
- Interim-voorzitter van Kenniscentrum KEI, kenniscentrum stedelijke vernieuwing 2002-heden

Links het Servische kerkje aan de St. Miklós Platz, onder het kleurige legverband op het zelfde pleintje.

Een kleurige metamorfose in Szentes

In het zuidoostelijke deel van Hongarije ligt de Grote Hongaarse Laagvlakte. Tot ver in de 19e eeuw bestond dit gebied vooral uit grasland en moerassen. Veeveelt was er altijd de belangrijkste economische activiteit. Midden in dit gebied ligt het plaatsje Szentes, onder andere bekend om zijn vele zonuren en thermaalbaden. En om zijn straatbakstenen. De 32.000 inwoners van het stadje handhaven namelijk al meer dan honderd jaar de traditie om kleurige gebakken klinkers te gebruiken voor de bestrating van de belangrijkste gedeelten van de openbare ruimte.

Loop je door het centrum van Szentes, dan vallen de vele kleurige gebakken klinkers direct op. Op het plein bij het pittoreske plaatselijke kerkje zorgen de mergkleurige bakstenen voor een contrast met de grijskleurige stenen. De bestrating ondersteunt hiermee ook de sfeervolle inrichting van het plein. Opvallende meubelstukken zijn de lantaarnpalen voorzien van bolvormige armaturen en de grote plantenbakken. Dankzij het aangename, rustieke karakter van de bouwstijl, geeft dit plein iedere bezoeker direct een vertrouwd en geborgen gevoel. Net als de rest van Szentes.

PRIJSVRAAG

De stad en haar bewoners profiteren nog altijd van een prijsvraag uit 2006 van een straatbaksteenfabrikant, waarvoor gemeenten hun vernieuwingsprojecten voor de openbare ruimte mochten insturen. Szentes won de wedstrijd niet, maar de gemeente heeft het project toch uitgevoerd. Architecte van de stedelijke vernieuwing was Márta Juhász. Naast de

“Een fraaie gevarieerde deklaag siert het eens zo grauwe asfalt”

plannen voor de herbestrating diende ze ook voorstellen in voor een structurele vernieuwing van de gezamenlijke plantsoenen in de stad – van straatmeubilair tot beplantingen. De opdracht was voor Juhász, die al 35 jaar in Szentes leeft, een spannende uitdaging, hoewel ze eerder al de nodige ervaring met vernieuwingen in haar woonplaats had opgedaan. In de jaren '70 ontwierp ze samen met haar man 'Het Witte Huis'. Dit karakteristieke pand aan het belangrijkste plein van Szentes is vanaf de oplevering een ware trekpleister. >

De diverse legmethoden en kleuren creëren een verrassend beeld.

De winkels, de plaatselijke kroeg en de museumzaal, die zich op de begane grond en op de eerste etage van het gebouw bevinden, zorgen ervoor dat het pleintje voor het huis als een magneet werkt op fiets- en voetverkeer.

Met de nieuwe opdracht uit 2006 heeft Juhász dit plein opnieuw vormgegeven. Een belangrijk element in haar plan was de vermindering van het oppervlak aan asfalt. In plaats daarvan kwam er onder andere meer ruimte voor groenvoorzieningen. Deze ingreep zorgde ervoor dat de stadskern een veel vriendelijker gezicht kreeg. De fraai vormgegeven fietsenrekken, zitbankjes en de voldoende aanwezigheid van afvalbakken vergroten de aantrekkelijkheid van het plein nog meer. Daarnaast siert een fraaie gevarieerde deklaag van baksteen het voorheen zo saaie, grauwe asfalt.

BONT KLEURENPALET

Variatie is ook de meest in het oog springende eigenschap van het nabijgelegen – iets kleinere – pleintje, de St. Miklós Platz. De bezoeker die dit pleintje betreedt, merkt al gauw dat Juhász haar best heeft gedaan het plein een zo fris mogelijke aanblik te geven. Zowel het plein als de bebouwing eromheen bezitten een indrukwekkend palet aan bonte kleuren. Dit wordt duidelijk geïllustreerd door het monumentale Servische kerkje dat aan dit plein ligt. Witte en lichtgrijze tinten wisselen de felrode beschildering af. In de omgeving kom je verschillende bloemperkjes tegen. Zij geven het pleintje nog meer kleurrijke accenten. Rondom het kerkje scheidt een lange zitbank het kerkplantsoen van de rest van het plein. Ook de hoofdingang en trappen van het kerkje zijn met een fraaie versiering getooid.

Zonder twijfel zijn het de straatbakstenen die het ontwerp van Juhász op een passende karaktervolle manier afmaken. Rode, grijze en lichtgele gebakken

klinkers zorgen voor een inspirerend en subtiel decor voor de bezienswaardigheden op het plein. Voetgangers kunnen zich laten leiden door het afwisselende spoor van donker- en lichtrode steensoorten. De nabijgelegen Nagy Ferenc-sstraat is op deze manier geheel veranderd in een voetgangerszone. Hier dienen de onderscheidende kleurnuances van de straatbakstenen naast een esthetisch ook een praktisch doel. Ze zorgen voor een duidelijke markering. Door middel van een op het wegdek afgebeelde voetganger, een keper- of een elleboogverband kan de wandelaar zich oriënteren. De lichtere vlakken zijn voor voetgangers, de donkere delen zijn bestemd voor voertuigen en overig verkeer. Om het gebied nog voetgangersvriendelijker te maken, heeft de gemeente ook de openbare verlichting verbeterd.

DUURZAME RUST

De werkzaamheden die voor de herinrichting van Szentes nodig waren, duurden vier maanden. Door de nieuwe bestrating is het stadscentrum op een effectieve en indrukwekkende manier opnieuw tot leven gekomen. De bestrating met gebakken klinkers past ook bij de duurzame uitstraling die hoort bij een plek waar zoveel toeristen na hun bezoek aan een van de thermaalbaden rust vinden. Een geslaagde ingreep dus. De inwoners mogen architecte Marta Juhász dankbaar zijn. ■

Project Vernieuwingsproject openbare ruimte | **Locatie** Szentes | **Opdrachtgever** Gemeente Szentes | **Ontwerp** Mártha Juhász | **Product** Rode en gele strengpers bakstenen in waal-, dik- en normaalformaat

COLUMN

LEEN VERBEEK

Commissaris van de Koningin van Provincie Flevoland

Nederland is een land met een hoge welvaart. Ook nu in tijden van kredietcrisis kunnen wel stellen dat in vergelijking met de landen om ons heen Nederland een bovengemiddeld welvaartsniveau heeft. We leven met ruim 16 miljoen mensen op een heel klein stukje land. De grote verscheidenheid aan economische en maatschappelijke activiteiten heeft onze samenleving ingewikkeld gemaakt. Omdat we zo dicht op elkaar leven is organisatie en afstemming steeds weer een uitdaging. Het gevolg is dat de organisatie die dit moet doen (ook wel overheid genoemd) ook complex is geworden. Rijk, Provincies, Gemeenten, adviesorganen, ministeries, waterschappen, rijksdiensten, Kamers van Koophandel elk vormt een steentje in het bouwwerk van onze samenleving om de boel draaiende te houden.

De metafoor die ik wil gebruiken is die van een oud plein. Aanvankelijk was het keurig en strak aangelegd. Bij de aanleg zijn verschillende gebakken en natuurstenen gebruikt. Samen vormen ze mooie patronen in het straatbeeld waardoor eenieder trots is op hun huiskamer van de stad. Door de tijd zijn er kabels aangelegd, riolering vernieuwd en regenputten van plaats veranderd. Het plein komt op leeftijd en langzamerhand verloedert het oorspronkelijke ontwerp. De ouderdom heeft ook sfeer aan het plein gegeven, waardoor het lang duurt voordat we op het punt aan belanden dat er nodig een nieuw tapijt moet worden gelegd. Ondanks de initiatieven ontstaat er weerstand, want men kan geen afscheid nemen van het oude ontwerp. Als dan uiteindelijk toch de nieuwe bestrating er ligt is er groot feest. We zijn weer trots op en blij met ons nieuwe plein.

Een nieuw tapijt

De kredietcrisis heeft laten zien dat er elementen zijn versleten in onze samenleving, diezelfde kredietcrisis zal er voor zorgen dat we weer een nieuw plan maken, ons heroriënteren en, naar mijn overtuiging, uiteindelijk weer trots zijn op het nieuwe tapijt dat er komt te liggen.

Een prachtig voorbeeld van het effect van kleiwinning en natuurontwikkeling. Loevestein in de Bommelerwaard voor (boven) en na (onder) de klei-afgraving.

DE MAATSCHAPPELIJKE ROL VAN DE BAKSTEEN

Van wingebied naar natuurgebied

Iedere straatbaksteen begint als een handvol klei. Die klei wordt voor een groot deel gewonnen in de uiterwaarden van rivieren. Omdat dit proces uitgekiend wordt aangepakt, is het veel meer dan alleen grondstofwinning. Kleiwinning zorgt voor ruimte voor water en vergroot daarmee de veiligheid achter de dijken. Verder helpen baksteenfabrikanten de natuurontwikkeling in de uiterwaarden. Bovendien is klei een vernieuwbare grondstof. De rivieren zetten meer klei af dan nodig is voor de productie van bakstenen.

“Denkend aan Holland, zie ik breede rivieren, traag door oneindig laagland gaan.” Er zullen weinig Nederlanders zijn die deze dichtregels van Hendrik Marsman nog nooit gehoord hebben. Iedereen kent ook het typische Nederlandse landschap van de grote rivieren met onder andere de Rijn, de Waal, de Maas en de IJssel. Nederlanders leven al eeuwenlang met het water en hebben geleerd het te controleren. Naast dijken en kribben spelen uiterwaarden hierin een belangrijke rol. Gelegen tussen de rivier en de dijken dienen ze als overloopgebied voor

stof voor de vervaardiging van straat- en metselbakstenen. Al sinds de jaren negentig speelt natuurontwikkeling daarbij een belangrijke rol.

MEER RUIMTE VOOR NATUUR

Eind jaren tachtig van de vorige eeuw hadden we nog maar weinig natuur over. Het grootste deel van het land was in gebruik voor wegen, steden, dorpen en landbouw. Langzaam sijpelden echter het besef en de kennis door dat je ook nieuwe natuur kunt ontwikkelen. “En heel veel moeite kost het niet. Je moet slechts ruimte

is een innovatieve natuurorganisatie die wil laten zien hoe maatschappelijke veranderingen voortdurend leiden tot nieuwe kansen voor natuur en landschap.

Verschillende baksteenfabrikanten werken samen met ARK en het Wereld Natuur Fonds aan een verantwoorde kleiwinning in de uiterwaarden en aan nieuwe natuurontwikkeling. Voor de jaren negentig werd landbouwgrond in de uiterwaarden na het afgraven van de klei vaak opnieuw gecultiveerd. Er is echter al voldoende landbouwgrond in Nederland en bovendien ontstaat, als de dek- en kleilaag eenmaal zijn afgeschraapt, een ideale situatie voor de natuur om haar gang te gaan. Zo kan nieuwe natuur ontstaan voor recreatie en ontspanning.

Om de natuurontwikkeling mogelijk te maken, besteden baksteenfabrikanten veel aandacht aan de manier waarop de klei wordt gewonnen. Het profiel van de ondergrond speelt

hoogwater. Door de dikke laag klei die er eeuwenlang is afgezet vormen ze vruchtbare landbouwgrond. Deze klei wordt ook gewonnen als grond-

beschikbaar stellen en verder niet veel doen. De natuur doet de rest wel.” Aan het woord is Johan Bekhuis van ARK Natuurontwikkeling. ARK

daarbij een belangrijke rol. De machinisten van de graafmachines pellen de kleilaag af van de oorspronkelijke ondergrond, leggen hiermee oude rivierarmen en zandruggen bloot en doen zo veel meer recht aan het historische en reliëfrijke rivierenlandschap. Na de kleiwinning wordt het gebied pasklaar overgedragen aan natuurorganisaties en mag de natuur haar gang gaan. Planten, dieren en vooral ook water krijgen alle ruimte. De afgelopen twintig jaar is zo meer dan 5.000 hectare spectaculaire

zit je op een gegeven moment bovenop een laag smeer. Voor water is dan geen ruimte meer. Voor de uiterwaarden geldt precies hetzelfde. Als antwoord op hoog water hebben we nooit de badkuip schoongemaakt; we hebben lange tijd alleen de wanden opgehoogd.” Maar met het ophogen van dijken kun je niet eeuwig doorgaan en op een gegeven moment moet het een keer fout gaan. In 1995 was dat bijna het geval. Het extreme hoge water van dat jaar zorgde voor veel overlast en paniek bij bewoners

“Bouwen met baksteen is bouwen aan natuur”

nieuwe natuur ontstaan, soms met planten en diersoorten die al lange tijd niet meer in Nederland voorkwamen. En het mooie is dat al deze nieuwe natuurgebieden vrij toegankelijk zijn voor het publiek.

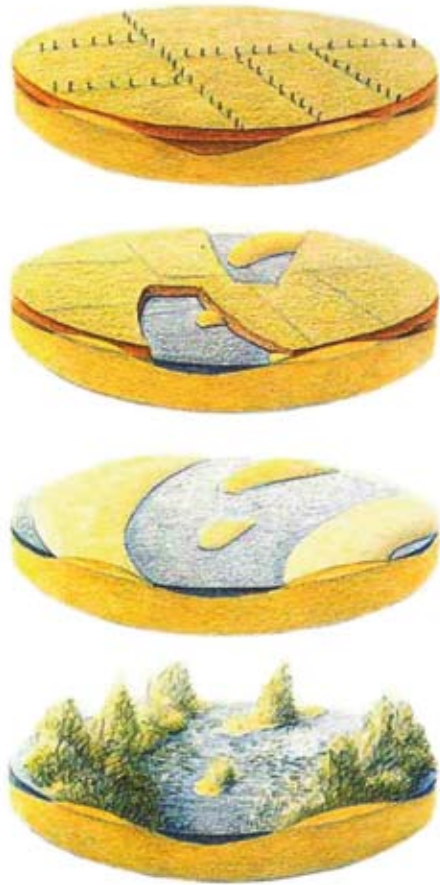
MEER RUIMTE VOOR WATER

Een ander belangrijk punt waarvoor zowel ARK als WNF vanaf het begin van de jaren negentig aandacht vragen is rivierveiligheid. Ook daarbij vinden ze in de baksteenproducenten een gewaardeerde partner. Bekhuis: “Vergelijk de uiterwaarden met een badkuip. Als je die je hele leven gebruikt, zonder ooit schoon te maken,

van het rivierenlandschap. Ineens was er het besef dat de elementen veel sterker waren dan gedacht. Er ontstond twijfel over de keuzes die gemaakt werden om het water in toom te houden. Door de aanleg van zomerkades, kribben en dwarskades waren de uiterwaarden in hoog tempo vol geslibd met klei, waardoor er minder ruimte voor water overbleef. En de dijken waren niet overal even robuust. Daardoor was het minder veilig voor de bewoners achter de dijken: de kuip tussen de dijken is nu eenmaal eerder vol. Vanaf midden jaren negentig krijgen natuurorganisaties en de overheid dan ook meer ➤

“Rivierveiligheid, grondstofwinning en natuurontwikkeling zijn aan elkaar geknoopt in de productie van de baksteen”

Kleiwinning helpt een handje: van landbouwgrond tot natuurgebied.

oog voor de gunstige effecten van kleiwinning door de baksteenindustrie. De grondstofwinning zorgt immers voor meer ruimte voor water: een betere opvang en afvoer en daarmee een betere bescherming tegen overstromingen.

MET DANK AAN DE BAKSTEEN

De hierboven beschreven ontwikkelingen laten zien dat de baksteen-

elkaar geknoopt in de productie van de baksteen, die hierdoor een bij uitstek groen imago heeft. En dat blijft nog wel even zo. Bekhuis: "Er is nog voor generaties klei in de rivieren en uiterwaarden. Bovendien is het een regenererbaar proces, de grondstof vult zich zelf aan. Naast groen is de baksteen daarmee ook uitermate duurzaam." ■

“Naast groen is de baksteen ook duurzaam”

fabrikanten een belangrijke rol spelen bij de beheersing van het rivierwater, de veiligheid van de omwonenden en bij de ontwikkeling van nieuwe natuur. De maatschappelijke rol van de baksteenfabrikanten is hiermee bij natuurorganisaties en de overheid een stuk duidelijker in beeld gekomen. De baksteen is niet langer alleen maar een stuk gebakken klei, onderdeel van een huis of een straat. Bakstenen dragen zichtbaar bij aan rivierveiligheid en bieden ruimte aan natuur. En daarmee aan recreatie en een prettiger, groener, woonomgeving. Rivierveiligheid, grondstofwinning en natuurontwikkeling zijn aan

EEN VERNIEUWBARE GRONDSTOF

De hoeveelheid sedimentatie per jaar is groter dan de winning door de fabrikanten. Klei is daarmee een vernieuwbare grondstof: het verbruik leidt niet tot uitputting van de voorraad. Integendeel: uit onderzoek van Deltares en de Universiteiten van Utrecht en Wageningen blijkt dat sinds 1850 nog niet eens de helft van het totale afzettingvolume is gebruikt. Tegelijkertijd neemt door menselijk ingrijpen met overheidsprogramma's als Ruimte voor de Rivier de afzettingssnelheid toe en dalen de winhoeveelheden. Daarmee is duurzame kleiwinning ook voor de toekomst gewaarborgd.

LEUKE WEETJES

- Elke vrachtwagenlading klei die de uiterwaard verlaat schept nieuwe leefruimte voor een school vissen, een kruiwagen vol kikkers, een handvol vogels.
- Elke vrachtwagenlading klei schept nieuwe woonruimte voor een gezin, want 15 m³ klei levert voldoende bakstenen voor een woonhuis.
- Elke straatbaksteen vertegenwoordigt een nieuwe leefruimte voor een stekelbaarsje, een rugstreeppad of een fuut.
- Elke vrachtwagenlading klei schept 15 duizend liter extra ruimte voor water; essentieel bij hoogwater.
- Bouwen en straten met bakstenen betekent daarmee bouwen aan een duurzame toekomst.

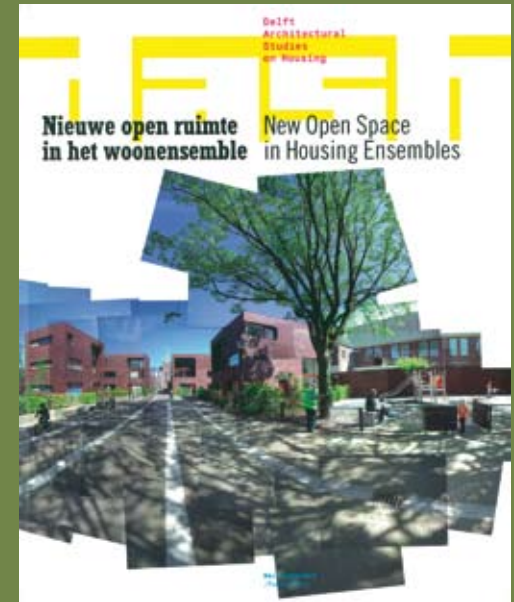

LITERATUUR

Uitgelezen

Door Michiel Nieuwenhuys

In deze editie van Uitgelezen bespreekt Michiel Nieuwenhuys de uitgave 'Nieuwe open ruimte in het woonensemble'.

NIEUWE OPEN RUIMTE IN HET WOONENSEMBLE
Delft Architectural Studies on housing (DASH)
Dick van Gameren e.a.
NAi Uitgevers
ISBN 978-90-5662-654-9

NIEUWE OPEN RUIMTE IN HET WOONENSEMBLE

OPEN(BARE) RUIMTE EN WONEN NIEUW OP DE KAART GEZET

DASH is een nieuw (tweetalig) tijdschrift van de leerstoel Architectuur en Woningbouwontwerp van de TU Delft o.l.v. Dick van Gameren. In het tijdschrift komen hedendaagse, maar ook historische ontwikkelingen aan bod, nationaal en internationaal. Dit onder het mom van "The richness of housing Design". Het eerste nummer van april 2009 is gewijd aan een typisch fenomeen in de woningbouwarchitectuur, waarin Nederland excelleert: de semiopenbare ruimte. Met een historische beschouwing, analyses en interviews, hedendaagse voorbeelden.

OUD THEMA OPNIEUW GEDEFINIEERD

De historische beschrijving van de befaamde hofjes van liefdadigheid in monumentale stadscentra en de typologie van de eengezinswoning vanaf Simon Stevin in de 17e eeuw lijkt in strijd met de stelling dat er met de publieke ruimte binnen het woonensemble sprake is van een nieuw fenomeen. Er is een lange traditie in de Nederlandse woningbouw van semiopenbare ruimte. Nieuw is de samensmelting van architectuur en stedenbouw tot de centrale opgave van de kwaliteit van de openbare ruimte. Deze uit zich in de identiteit voor de publieke ruimte in de functionaliteit van het eigentijds bouwen en wonen. Meest opvallend daarbij is het ontbreken van de auto, die radicaal uit de woonomgeving is gebannen. Exit het woonef.

GROTE VARIËTEIT EN HOGE KWALITEIT

Behalve een uitgebreide thematische analyse en interviews met iconen van de woningbouw, zoals Sjoerd Soeters en

Ton Schaap, worden een zevental recente voorbeelden gepresenteerd met een breed scala aan oplossingen. Daarnaast wordt een terugblik gegeven op vier kenmerkende voorbeelden uit de twintigste eeuw. De spanwijdte is groot, zowel stedelijke opgaven als nieuwbouwwijken komen aan bod. De schaal varieert van enkele tientallen tot honderden woningen, in meerdere woningtypologieën van eengezinswoningen in een groene omgeving tot gestapelde appartementen in een dichte stedelijke setting. De architectuur is divers en in alle gevallen gaat het om projecten die getuigen van veel aandacht voor materiaalkeuze en zorgvuldige detaillering, ook bij de aankleding en inrichting van de openbare ruimte.

BEELDEN DOMINANT

De projecten worden uitgebreid geïllustreerd met beeldmateriaal en fotocollages en er is veel aandacht geschonken aan situeringen, plattegronden en de structuur van de open ruimte waardoor de projecten heel goed inzichtelijk worden gemaakt. Dit maakt het onderwerp zeer goed toegankelijk. Een kritische noot betreft het ontbreken van vergelijkende data en succes- en faalfactoren: bewonerssamenstelling, marktwaarde(ontwikkeling), de exploitatie en de lessen uit de ervaringen van betrokken partijen hadden niet misstaan in een dergelijk overzichtswerk.

Een goede start van een nieuw tijdschrift. Aangenaam om te lezen door inhoud, vormgeving en druk. Met als uitdaging actuele thema's in de woningarchitectuur op hoog niveau voor het voetlicht brengen. ■

SFEER, KARAKTER EN KWALITEIT BEPALEND BIJ HERINRICHTING

De binnenstad herontdekt

De auto en het beton verdwijnen langzaam uit de binnenstad. De voetganger staat weer centraal. Vanaf de jaren negentig is er een kentering zichtbaar ten aanzien van de openbare ruimte in de binnenstad. Centrale vraag: hoe houd je bezoekers langer vast en hoe maak je hun verblijf zo aangenaam mogelijk? Het antwoord wordt steeds vaker gezocht in aansluiting bij het oorspronkelijke karakter van een binnenstad. Sfeer en karakter zijn maatgevend, kwaliteit en duurzaamheid het streven. Contour bezocht drie projecten van binnenstedelijke herinrichting, in Amsterdam, Breda en Deventer.

In de jaren '60 en '70 werd de openbare ruimte gemodelleerd naar de toen heersende opvattingen. Beton was nieuw en hip, de auto was prominent aanwezig. Ook in de binnenstad. Parkeerplekken, -pleinen en -garages verschenen overal. Een laag beton verving straten, hekjes en oneffenheden. Differentiatie was er nauwelijks meer, het stadsbeeld vervlakte.

In de jaren '90 komt er een kentering. De voetganger wordt belangrijker. En daarmee ook de kwaliteit van de ruimtelijke inrichting. Bezoekers van de binnenstad worden niet langer alleen als klanten van winkels gezien, maar ook als gasten van de stad. Sfeer en karakter worden bepalend. Grootschalige en planmatige binnenstedelijke herinrichting leidt onder meer tot het opschonen van de openbare ruimte (geen verstorende elementen meer en geen bonte verscheidenheid aan paaltjes, bankjes en prullenbakken), de keuze voor duurzame en kwali-

tatief goede materialen (exclusieve natuursteen en streekeigen baksteen) en daardoor vaak ook tot het benadrukken van het historische karakter van een stad.

Steden in heel Europa volgen daarin het voorbeeld van Barcelona (al in 1982), waar onder meer La Rambla de voetganger en de toerist toegang geven tot een druk en gezellig stadsleven. Maastricht is een vroeg Nederlands voorbeeld en een dankbaar referentiekader voor historische binnensteden in heel Nederland. De voordelen van deze binnenstedelijke herinrichtingstrajecten worden steeds meer onderkend: bezoekers blijven langer hangen, toeristen komen sneller en vaker terug, winkels doen goede zaken en terrasjes zitten vol. Ook stijgen de vastgoedprijzen: de binnenstad is opnieuw in trek als woongebied. En veel pleinen zijn het toneel van allerlei evenementen. Kortom: de openbare ruimte was nog nooit zo succesvol.

Deventer, de Beestenmarkt

Het parkeren is naar de rand verplaatst, de mens staat weer centraal.

“Je hebt maar één binnenstad. Als je architectonisch uit je dak wilt gaan, kies dan voor een buitenwijk. In een historische binnenstad moet je aansluiten bij de stedenbouwkundige en architectonische kwaliteiten die aanwezig zijn. Zoals ik vaak uitleg: de kwaliteit van de kapstok herkennen en dan de jasjes kiezen die je wilt ophangen. Niet andersom.” Ton Thus, landschapsarchitect bij Taken in Arnhem, is duidelijk in zijn mening over binnenstedelijke herinrichting. Onderwerp van gesprek is de Beestenmarkt in Deventer, die hij opnieuw heeft ontworpen.

De Beestenmarkt in Deventer ligt net buiten het historische centrum en de vestingmuur, zoals alle veemarkten vroeger. Vanuit de functie gezien was de inrichting rationeel: met brede doorgangen en een grid van bomen voor schaduw en het vastbinden van de beesten. Toen die functie wegviel, trad het verval in. De auto kwam, de Beestenmarkt werd een parkeerplaats. De bomen verdwenen of verschoven naar de rand van het plein.

MENS CENTRAAL

In 2000 was het tijd voor verandering. Naar aanleiding van een vraag van de gemeente en na consultatie van de bevolking presenteerde Taken een voorlopig ontwerp. Uitgangspunt: keer de verhoudingen om. De mens moet weer centraal aanwezig zijn op het plein en het parkeren moet naar de rand. De uitvoering van het plan liet tot 2005 op zich wachten; in 2007 volgde de feestelijke opening, verzorgd door de enthousiaste omwonenden zelf.

Volgens Ton Thus was de omlijsting van het plein met zijn mooie historische gebouwen aan drie kanten goed. De vierde kant werd echter gedomineerd door een bijna failliete tapijthandel in een lelijk gebouw. Die heeft plaatsgemaakt voor een supermarkt met kantoren erboven. Een stoer en elegant ontwerp, opgetrokken uit gebakken materiaal. De verkeersstromen lopen niet langer over het plein, maar eromheen en aan één kant is de stoep flink verbreed tot zo'n tien meter. De bomen staan niet meer verspreid, maar geconcentreerd langs één rand: een zwaar pakket van vier rijen die gekandelaberd zijn. Zo is een mooi, zwevend dak ontstaan waaronder ruimte is voor parkeren of voor een markt. Thus: “Er is zo veel meer licht en een goed zicht op de gevels erachter. Samen met die brede stoep van gebakken stenen hebben de gevels weer contour gekregen.”

STERKE VLOER

Voor het plan ten uitvoer kon worden gebracht, is driftig onderhandeld met de marktmeester over standplaatsen, indeling en voorzieningen voor de markt, alsmede over de ambulante handel van friet, bloemen en vis. Thus: “Ik heb er wel voor gepleit om die zaken licht en mobiel te houden, maar je moet ook niet bang zijn voor zulke functies. Dat hoort erbij, het brengt leven. Bovendien is het plein zo sterk door de goede vloer van straatbakstenen, dat het dit wel kan hebben.”

De vloer, met kleurnuances in zwart, geel en rood, wordt her en der onderbroken door natuursteen, bijvoorbeeld bij de parkeervlakken, en door stalen ringen om de bomen. Verschillende elementen op het plein sluiten daarbij aan: bankjes, verlichting en prullenbakken hebben een tijdloos design. Robuust, sober en stevig. De herstructurering van de naastgelegen Brinkgeveerweg bood daarnaast volgens Thus een unieke kans: “We konden de vloer laten oversteken en zo een

mooie aanhechting creëren bij de straatbakstenen van het aangrenzende historische stadscentrum. In onze beleving is het ontwerp voor de Beestenmarkt in aansluiting met de omgeving geslaagd. De mensen voelen zich er prettig, het beeld geeft rust en accentueert de aanwezige architectuur en historische gegevens.”

Project De Beestenmarkt | Locatie Deventer | Opdrachtgever Gemeente Deventer | Ontwerp Taken Landschapsarchitectuur, Arnhem

Breda, de Nieuwe Mark

De Nieuwe Mark in Breda kent een soortgelijke geschiedenis als de Beestenmarkt in Deventer. Van oudsher kende Breda een samenspel van beken die uitmondten in een haven, nabij de vestingmuur. Na afschaffing van de Vestingwet nam een singel de taak van de waterafvoer over en de rivier werd in de eerste helft van de twintigste eeuw in delen gedempt. De haven bleef als doodlopend einde over, stinkend, vol ratten en met vervallen industriepanden eromheen. Tot er in de jaren '60 een parkeergarage van werd gemaakt, als transit naar het stadscentrum.

WATER ALS MOTOR

Henk Krouwel, stedenbouwkundige van de gemeente Breda en ontwerper van het project, blikt terug op het begin van de herinrichting. "De binnenstad was net gedaan. Een echte opgepoetste parel, maar omringd door een asfaltader. Je kwam binnen door de achterdeur en dat moest veranderen." Een tweede stap was nodig, een herinrichting van de westflank. Vanuit de politiek was de vraag naar water al eens bovengekomen en onderzoek wees uit dat het terugbrengen van water in de binnenstad een aanzienlijke economische verbetering voor Breda betekende. De prijzen van het vastgoed zouden stijgen, tot maximaal 25 procent. Het water was tevens een herwaardering van het cultureel-historische erfgoed van de stad. En aantrekkelijk voor bezoekers, die door de uitbreiding van het centrum ook hun verblijfsduur zouden verlengen. Die onderbouwingen gaven de doorslag voor de herinrichting van het hele gebied.

KWALITEIT VOOROP

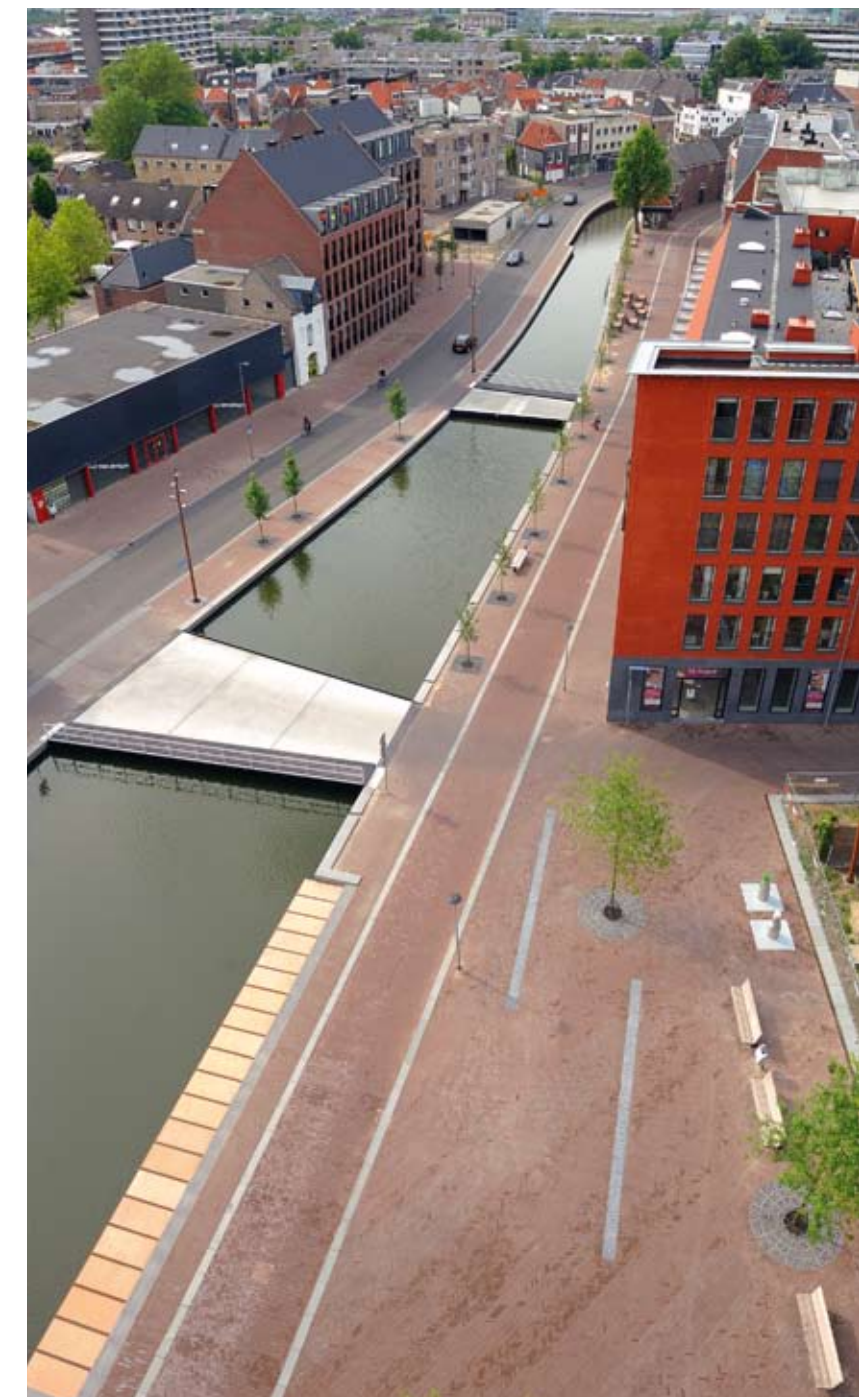
Na de verkiezingen in 2002 en met een nieuwe wethouder, kregen Krouwel en zijn team met een flinke budgetbeperking te maken. "We wilden wel alles uitvoeren en niet bezuinigen op de kwaliteit. Goed en duurzaam materiaal straalt niet alleen kwaliteit uit, het scheelt uiteindelijk ook in beheerkosten. We hebben dus besloten de grootste kostenpost, de moeilijke ondergrond, te omzeilen. Om niet ook alle rioleringen, buizen en kabels te hoeven verleggen, is de rivier letterlijk opgetild. Dat was de redding van ons plan."

Zo is uiteindelijk in december 2008 de Nieuwe Mark opgeleverd: een haven van circa 200 bij 30 meter, met een diepte van 1,70 meter en een ruim 400 meter lange 'rivier' met een breedte tussen de 8 en 18 meter en een diepte van 1,20 meter. De verbinding met de bron, de beken de Mark en de Aa in het zuiden is de volgende fase waarvoor de verkenning van mogelijkheden zojuist is gestart: het water wordt nu kunstmatig gevoed.

NIEUWE STAD

De kades, wegen en pleintjes rondom het water zijn van baksteen, als een ring om het centrum waar voornamelijk natuursteen ligt. De oude gevels rondom de haven zijn allemaal opgeknapt en beter zichtbaar. Krouwel: "Niet alleen het water is terug. Er is een heel nieuw stadsdeel ontstaan: winkels beneden, woningen boven. De terrassen zijn opgeknapt en zitten weer vol. Kortom, een flinke verbetering van de ruimtelijke kwaliteit en de dagelijkse leefomgeving van dit deel van de binnenstad. De bewoners, ondernemers en vastgoedondernemers langs het hele traject zijn trots op het water dat we 'gemaakt hebben'." ➤

Links: De rivier is letterlijk opgetild en ligt bijna op straatniveau. Rechts: De nieuwe rivier volgt ruwweg de loop van zijn voorganger. Op beide oevers is een nieuwe stad ontstaan.

Amsterdam, de Amsterdamse Poort en Arena Boulevard

De Amsterdamse Poort is het belangrijkste winkelgebied van Amsterdam Zuidoost. Heel dynamisch, met veel culturen en een weekmarkt met producten uit de hele wereld. Vele kleine straten, pleintjes. Levendig en druk, maar wel vervuild en versleten. Aangrenzend, aan de andere kant van het spoor, ligt de Arena Boulevard. Groot en open, met een paar megawinkels en bezoekers die slechts komen en gaan via parkeergarages.

Twee verschillende ontwikkelingen brachten de gebieden samen. De Arena Boulevard was versleten en in de buurt werd een enorme bouwlocatie ontwikkeld. En de Amsterdamse Poort was toe aan groot onderhoud, vooral van de ondergrond (kabels en riolering). Verbindende factor was het nieuwe Bijlmerstation. Voorheen verbond een klein en donker tunneltje beide wijken, maar onder het nieuwe station kwam een ruime doorgang van 75 meter breed.

VERBINDEND ELEMENT

Joost de Natris van Karres en Brands landschapsarchitecten nam de uitdaging aan om van beide wijken weer een prettige verblijfsruimte te maken en de overgang tussen beide gebieden nagenoeg ongemerkt te laten verlopen. Om die verwantschap te laten blijken zijn over en weer gelijksoortige elementen gebruikt, maar dan net iets anders.

De vloer is volgens De Natris het belangrijkste verbindende element. Gebakken en bont, onderbroken door hele grote zitranden die hoogteverschillen accentueren en looplijnen aangeven. Het zijn details die aan beide zijden van het spoor terugkomen. "De Amsterdamse Poort hebben we daarnaast bovenal goed opgeruimd: alle fietsen weg, alle elektriciteitskastjes naar de zijkant, geen reclameborden meer midden op de weg en de bomen en prullenbakken meer

Rechts: De obstakels zijn zoveel mogelijk opgeruimd en het straatbeeld oogt weer mooi en rustig. Onder: De straten en pleintjes bruisen weer van het leven.

gespreid. Ook de afwateringsgeul is vervangen. Bezoekers en bewoners kunnen nu weer oversteken, windowshopen."

STICKY PUBLIC SPACE

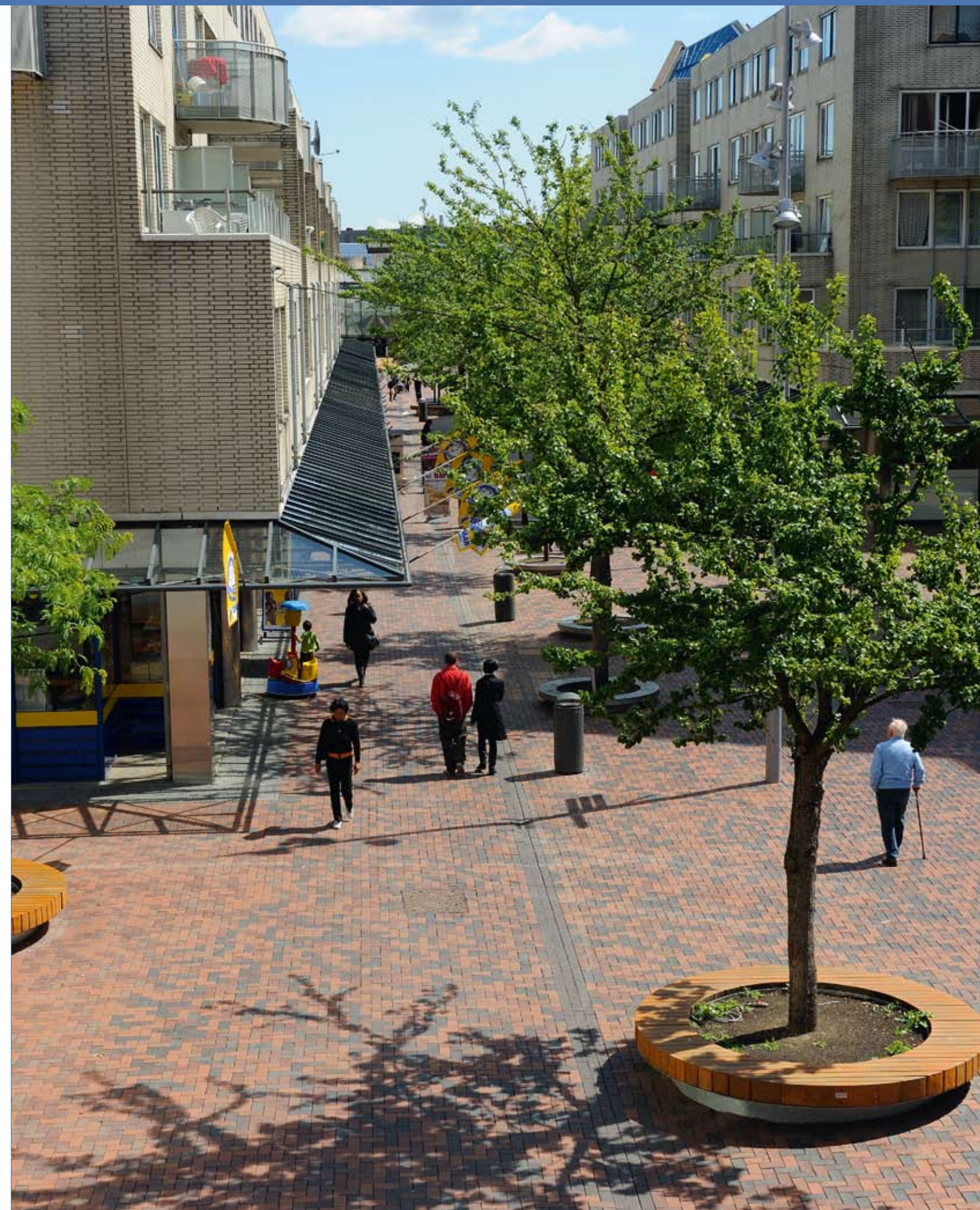
Op de Arena Boulevard moet vooral iets te doen zijn. Het moet er leven, zodat mensen blijven hangen. De openbare ruimte als *sticky public space*. De grote houten en natuurstenen zitranden zijn hier veel groter dan in de Amsterdamse Poort en dienen niet alleen om te zitten, maar dirigeren ook het gebruik van en de beweging over het plein.

De straatbakstenen voor het hele project zijn speciaal ontworpen: voetbalhooligans van het nabijgelegen Ajax-stadion mogen ze niet zomaar los kunnen wrikken. Daarnaast is gekozen voor een bont patroon van negen verschillende kleuren in zes mixen. Dat levert niet alleen een mooi en warm plaatje op, vuil en kauwgom vallen ook weg tegen de gemêleerde ondergrond.

PRETTIG VERTOEVEN

Het immense project is inmiddels nagenoeg opgeleverd, op enkele verfraaiende elementen na. Volgens De Natris is het prettiger vertoeven op de straten en pleinen door de hoogwaardige ruimtelijke inrichting. "Het beheer is ook een tandje opgeschroefd. Alles oogt beter en de wijken hebben hun identiteit versterkt. Het werkt als een tierelier, alles zit bomvol. Mensen zitten, kijken en hangen rond. Er gebeurt weer iets, zoals het hoort bij een gezond stedelijk leven." ■

Project De Amsterdamse Poort en de Arena Boulevard | Locatie Amsterdam | Oprachtgever Gemeente Amsterdam en Stadsdeel Zuid-Oost | Ontwerp Karres en Brands landschapsarchitecten

In de drukkerij van PlantijnCasparie in Utrecht zijn de ruimten naast elkaar tegen de voorgevel geplaatst.

In deze rubriek stelt Contour een stijl centraal die met straatbaksteen gecreëerd kan worden. Stijl-experts werkzaam op diverse terreinen – van stedenbouw tot kunst, mode en product-design – geven een toelichting op hoe een bepaalde stijl doorklinkt in verschillende gebieden. Het doel is het weergeven van eigenzinnige, andersoortige visies op architectonische stijlen die het straatbeeld kleuren.

HISTORIS
CHMODE
RNPOST
MODERN
ZAKELUK
INDUSTR
IEELVERN
IEUWEND

FUNCTIONELE RUIMTEN DIE UITDAGEN TOT GEBRUIK

Het zakelijke gebouw als stad

In de stijlartikelenserie staat deze keer de zakelijke stijl centraal. De internationale stroming Functionalisme heeft veel invloed gehad op zakelijke gebouwen in Nederland, bijvoorbeeld via de Nieuwe Zakelijkheid. En nog altijd speelt doelmatigheid bij het ontwerp van deze gebouwen een belangrijke rol, al is het zelden het enige uitgangspunt. Veel opdrachtgevers willen graag met een gebouw hun bedrijfscultuur uitdragen. Klaas van der Molen van bureau architecten van Mourik geeft voorbeelden van zakelijke gebouwen uit zijn eigen praktijk.

Volgens Van der Molen sluit een goed zakelijk gebouw aan bij de vraag die de opdrachtgever heeft. Zelf vindt hij daarbij overzicht en transparantie erg belangrijk. “Je moet bij binnenkomst al zien hoe het gebouw in elkaar steekt. De manier waarop je dat in de praktijk uitwerkt, is voor ieder gebouw weer anders en afhankelijk van de opzet, grootte en het doel ervan.” De persoonlijke visie van Van der Molen raakt hiermee aan de ideeën van de functionaristen. Ook zij vinden dat je van een bouwwerk in een oogopslag de functie moet begrijpen. Pure functionaristen wijzen daarbij toegevoegde decoraties af. Ze ontwerpen zowel de plattegrond als de gevel van een gebouw alleen met functionele elementen. “Form follows function” luidt de veelgeciteerde uitspraak van de bekende architect Louis Sullivan (1856-1924), een van de grondleggers van het Functionalisme.

COLLECTIEVE RUIMTEN

Hoewel de meeste architecten, inclusief Louis Sullivan zelf, minder streng in de leer zijn, speelt bij het ontwerp van zakelijke gebouwen doelmatigheid bijna altijd een grote rol. In kantoorpanden bijvoorbeeld willen mensen op de eerste plaats een ruimte hebben waar ze rustig en geconcentreerd kunnen werken. In de muren en plafonds

moeten hiervoor gemakkelijk technische voorzieningen zijn aan te brengen. Daarom lijken deze private werkruimten in veel gebouwen ook op elkaar. Dit in tegenstelling tot de collectieve of openbare ruimten. Die gebruiken bedrijven graag om hun identiteit of bedrijfscultuur uit te dragen. Deze gezamenlijke ruimten zijn vaak ook bepalend voor de manier waarop bezoekers en medewerkers een gebouw beleven. Als voorbeeld hoe je als ontwerper met het verschil in functie van de private en collectieve ruimten kunt

“Je moet in een oogopslag de functie van een gebouw begrijpen”

omgaan, noemt Van der Molen de drukkerij van Plantijn-Casparie in Utrecht. “We hebben de ruimten voor kantoren, drukpersen en opslag gestapeld en naast elkaar tegen de voorgevel geplaatst. Zo ontstond er aan de andere kant vanzelf een tussenruimte die voor een relatie tussen de verschillende werkruimten zorgt. In die tussenruimte kom je collega’s tegen en zie je waar andere collega’s zitten. Bovendien zijn er mogelijkheden om te werken, elkaar te spreken of andere activiteiten uit te voeren. >

Het kantoor van de BNA heeft multifunctionele wanden.

“De collectieve ruimte wordt gebruikt om de bedrijfscultuur uit te dragen”

“Straatbaksteen geeft binnen en buiten een intieme sfeer”

Ouderenhuisvesting met vrij te gebruiken dekken.

Klaas van der Molen

Maar wat er precies gebeurt, dat is aan de gebruikers zelf.”

Deze vrijheid voor gebruikers van de drukkerij van PlantijnCasparie past goed in de traditie van architecten van Mourik om gebouwen als een stad te ontwerpen. De tussenruimten vormen daarbij als *multifunctionele* openbare pleinen en straten een verbinding tussen de *monofunctionele* private werkkamers. Ook achter het ontwerp van het kantoor van de BNA (Koninklijke Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandse Architecten) aan de Jollemanhof in Amsterdam schuilt deze gedachte, al maken de werkplekken, in tegenstelling tot de drukkerij, daar deel uit van de openbare ruimte. Om die ruimte te creëren zijn de vergaderruimten, pantry's, opslagruimten en dergelijke eerst vormgegeven. De wanden van deze ruimten bepalen vervolgens de contouren van de collectieve ruimte. Bovendien hebben de wanden ook een functie als kast of keuken gekregen. Van der Molen: “We hebben voorwaarden geschapen om de ruimte als werkplek te gebruiken. Maar waar de medewerkers precies willen zitten, hebben we niet bepaald. Dat moet door het gebruik van het gebouw vanzelf ontstaan.”

MOGELIJKHEDEN TOT GEBRUIK

Van der Molen richtte in 1998 samen met Joost Glissenaar BAR architects op. En met succes. Het bureau wint onder andere de AM NAI-prijs en de Van Eckprijs voor het ontwerp van een Zeeuws brugwachtershuisje. Omdat BAR meer projectkracht wilde hebben en architecten van Mourik op zoek was naar jonge creatieve geesten, besloten de twee bureaus in 2008 voortaan samen te werken. Naast de architectuur van gebouwen houdt Van der Molen zich ook bezig met het ontwerp van interieurs en buitenruimten. Een centrale gedachte in zijn werk is dat hij de manier waarop de

collectieve en openbare ruimten worden gebruikt niet achter de tekentafel wil vastleggen. Hij biedt vooral mogelijkheden tot gebruik aan. Wat gebruikers daarmee doen is aan hen zelf. Op deze manier zijn de collectieve ruimten te vergelijken met pleinen in een stad. Ook die worden door allerlei verschillende activiteiten gebruikt. Van voetbalveld tot markt, van parkeerplaats tot terras. De functie kan van uur tot uur wisselen.

Voor zijn ontwerpen vindt Van der Molen het verder belangrijk dat een ruimte, ook als hij niet direct een functie krijgt, gewoon goed moet zijn. Wederom geeft hij een voorbeeld uit eigen werk. Voor woningbouwvereniging Rochdale ontwierp hij een gebouw voor ouderenhuisvesting. Er moesten dertig woningen in passen, een dienstencentrum en een bibliotheek. In het midden van het gebouw kwam een uitsparing zodat de bewoners van de tegenover gelegen koopwoningen niet tegen een blinde muur hoeven aan te kijken. De dertig woningen zijn verdeeld over twee stroken van vijftien met daartussen een soort spinnenweb van dekken. Op die dekken kunnen bewoners elkaar ontmoeten, maar het hoeft niet. Ook als

“De functie van een plein wisselt van uur tot uur”

ze daarvoor niet gebruikt worden, zijn ze een karaktervol onderdeel van het gebouw. Anders gezegd, net als pleinen in een stad vormen ze een identiteitsbepalende oppervlakte, die op verschillende manieren is te gebruiken. >

Het gebouw van Cisco Systems in Amsterdam-Zuidoost.

Kantoor Huwa in Spijk

Het Lübeckplein bij het station van Zwolle.

BUITEN = BINNEN

Ook bij de inrichting van de openbare ruimte geldt voor functionarissen de stelregel: geen toegevoegde decoraties. Dus geen romantische doolhoven, classicistische zuilen of bontgekleurde beeldengroepen. Het idee is om met een minimum aan benodigde middelen de buitenruimte en de bebouwing te integreren. Daarbij is het, door te spelen met materialen en de toepassingen ervan, mogelijk het gedrag van mensen te beïnvloeden. Op asfalt is het gemakkelijker voetballen dan op ruwe keien. Hout is intiemer dan beton. En door bijvoorbeeld legpatronen van straatbakstenen te wisselen kun je fietspaden, rijbanen, loopstroken en parkeerplaatsen creëren, zonder dat je strepen hoeft te trekken of borden moet

elkaar te integreren. Van landschapsarchitect James Rose is de uitspraak: *“neither landscape nor architecture, but both; neither indoors, nor outdoors, but both.”* Een uitspraak die ook bij Van der Molen lijkt te passen. Hij geeft in ieder geval aan graag de bestrating van buiten naar binnen te laten doorlopen, of andersom de binnenvloer naar buiten te brengen. Het geeft een gebouw een uitnodigend karakter. Straatbaksteen is daarvoor erg geschikt, omdat het zowel binnen als buiten een intieme sfeer geeft. Het materiaal loopt bovendien ook nog eens door in veel gevels. Dat maakt de overgang tussen gebouw en landschap extra vloeiend. Als voorbeeld van een gebouw waarin optimaal gebruik is gemaakt van de relatie tussen buiten en binnen, geldt de Neue National-

“Mensen willen op de eerste plaats geconcentreerd kunnen werken”

plaatsen. Op die manier is het mogelijk homogene, rustige openbare ruimten te creëren zonder dat ze eentonig of saai worden. Dat laatste vindt Van der Molen een probleem van veel Nederlandse buitenruimten. Hij kijkt liever naar het buitenland. “In België zie je vaak lappendekens van beton, asfalt en stenen. Dat vind ik spannender dan een eindeloze rij betontegels, omdat die lappendekens de gebruiksgeschiedenis van een weg verraden. Waarom laten we in Nederland het gras tussen de tegels niet groeien? Dan zie je op een heel natuurlijke wijze waar er veel wordt gelopen.”

Voor de functionarissen is het contact tussen buiten en binnen erg belangrijk. Ze proberen landschap en gebouwen zo veel mogelijk met

galerie van Ludwig Mies van der Rohe in Berlijn. Ook daar is de omgeving met hetzelfde materiaal bestraat als de hal binnen. De grote glazen wand van dit museum maakt het onderscheid tussen binnen en buiten nog minder definitief. Het gebouw geldt als een van de schoolvoorbeelden van het Functionarisme. De constructie bestaat uit een dak dat gedragen wordt door stalen kolommen. De glazen wand is ten opzichte van de kolommen naar binnen geplaatst en daarmee is tegelijk de ruimte voor tentoonstellingen vormgegeven. Het gebouw bezit verder geen versierende ornamenten. Tegelijkertijd hoeft de langlopende wandelaar geen moment te twijfelen over de functie van het gebouw: er wordt moderne kunst getoond. ■

“Waarom laten we in Nederland het gras tussen de tegels niet groeien?”

In aflevering 9 van de rubriek Straatbaksteen in nieuwbouwwijken aandacht voor de straatklinker als onderdeel van het wijkkarakter. Bij de wijken Over de dijk in Borsele en de Schuytgraaf in Arnhem pakte dit goed uit.

[9]

STRAAT BAKSTEEN IN NIEUW BOUW WIJKEN

Extra dorps én Zeeuwse uitstraling

Is het mogelijk om met de bouw van een wijk verloedering tegen te gaan, de gemeente een impuls te geven en de verkeersproblematiek het hoofd te bieden? Ja. De gemeente Borsele leverde het bewijs met de wijk Over de dijk. Ontwerper Huub Droogh: “Een dorps, rustige en ingetogen uitstraling had de hoogste prioriteit. Er is daarom nooit overwogen te bezuinigen op het bestratingmateriaal.”

De opdracht voor vormgever Huub Droogh was niet gemakkelijk: ontwerp een nieuwe wijk van 650 woningen, die in één klap sociale en infrastructurele moeilijkheden oplost en de dorpskern Heinkenszand een nieuwe impuls geeft. Droogh: “Met de structuur van het dorp was niets mis. De problemen zaten vooral in de verkeerssituatie, die niet helemaal optimaal functioneerde. Veel winkels in het centrum sloten hun deuren, wat verloedering tot gevolg had. We wilden dat in de nieuwe wijk de 1500 tot 2000 nieuwe inwoners zich ook daadwerkelijk bij het dorp betrokken zouden voelen en niet naar Goes rijden voor hun boodschappen.” Daarnaast had ook de groenverbinding naar het landelijke gebied een hoge prioriteit. Droogh geeft aan dat je lopend in Over de dijk direct een “dorps” gevoel krijgt. Daarnaast kun je de zichtlijnen goed waarnemen, waardoor het karakter van het Zeeuwse landschap goed tot je doordringt.

HOOGWAARDIGE MATERIALEN

De fraaie en hoogwaardige manier waarop de openbare ruimte vanaf het begin is vormgegeven én de gebruikte materialen dragen volgens Droogh bij aan het dorps karakter. “Bij de diverse bezuinigingsrondes die dit project kende, heeft de kwaliteit van de uitvoering en de materiaalkeuze nooit ter discussie gestaan.

Met ‘Over de dijk’ wil de gemeente Borsele in één klap sociale en infrastructurele moeilijkheden oplossen.

Tot in het ontwerpbesluit hadden uitstraling en duurzaamheid de hoogste prioriteit bij de materiaalkeuze. Daar ben ik erg blij om, want dat zie je terug in het wijkbeeld. De bodem is bijvoorbeeld belegd met mooie straatprofielen van gebakken straatbaksteen.” Centraal in de wijk ligt een campus- of parkzone, die de wijk direct met het dorpshart Heinkenszand verbindt. Deze buurt is onder meer voorzien van een bibliotheek, een sportcentrum en verschillende basisscholen. Daarnaast liggen er twee woonzorgcomplexen en een jeugdsoos, wat de integratie tussen jong en oud in dit wijkdeel ten goede komt. Links en rechts van de parkzone zijn vier woonbuurten gesitueerd, ieder met een eigen identiteit.

VEILIGHEID NAAR SCHOOL

Droogh legt uit dat de buurten zich – los van elkaar – kenmerken door moderne architectuur, luxe moderne villa’s, traditionele aaneengesloten woningen en bijzondere woonvormen met aanpassingen. “We zijn hier per buurt op een verschillende manier mee omgegaan. We wilden geen wilde experimenten, maar met gezond boerenverstand een mooie wijk neerzetten waarbij de focus lag op duurzaamheid en een gevarieerde uitstraling.” De clustering van bouwstijlen heeft een functie volgens Droogh: “Zo zet je mensen met eenzelfde smaak bij elkaar. Dat zorgt voor onderlinge binding.” Het dorps, van gebakken klinkers voorziene straatprofiel, in combinatie met de korte lijnen naar het dorpscentrum vergroten volgens Droogh tevens de veiligheid: “Bewoners kunnen hun jonge kinderen met een gerust hart te voet of op de fiets naar school sturen.” ➤

Project Over de dijk | Locatie Heinkenszand | Opdrachtgever Gemeente Borsele | Ontwerp RDH architecten stedenbouwkundigen Breda Middelburg Goes Poznan | Product Gele en mastiek vormbak bakstenen, dikformaat - zwarte strenpers bakstenen

De allure van een vestingstad

Bij het ontwerp van het 25e veld in de Arnhemse wijk de Schuytgraaf is vooral geprobeerd het sfeerbeeld van een vestingstad op te roepen. Volgens Mieke Bosse, die het ontwerp samen met collega's Schippers en Mulleners & Mulleners maakte, was het gebruik van straatbakstenen daarbij vanzelfsprekend. "Het is een gevarieerde buurt geworden, je ziet bijna geen herhaling."

Aannemersbedrijven hebben in de Schuytgraaf voorlopig nog wel even werk: begin 2012 moeten er meer dan 6000 woningen gereed zijn. Ze worden verdeeld over 25 buurten met elk een eigen karakter. 237 van die woningen bevinden zich in de 25e veld, die bekendstaat als de Vestingstad. Een wandeling door de oud-Hollandse straatjes bevestigt dat het thema goed is uitgewerkt:

de bezoeker waant zich in historische stadjes als Naarden, Hellevoetsluis of Wijk bij Duurstede. Ontwerper Mieke Bosse licht toe: "Als je die echte oude vestingstadjes voor je ziet, krijg je direct het beeld van straatbaksteen voor ogen. Dit materiaal is dan ook heel belangrijk geweest bij het uitwerken van het ontwerp. In de Nederlandse traditie is de gebakken klinker in het straatbeeld onmisbaar."

OUD-HOLLANDS IMAGO

Het rechthoekig stratenplan in de Vestingstad mondt uit in twee pleintjes: een groen plantsoentje en een verhard plein. Autoverkeer is in de straatjes ondergeschikt, parkeermogelijkheden zijn buiten het zicht op de binnenterreinen. Lopend door de Vestingstad valt het op dat de huizen compact tegen elkaar aan zijn gebouwd. Rijtjeshuizen, vrijstaande en gestapelde woningen wisselen elkaar af, waarbij de gevels zorgen voor een gevarieerd straatbeeld. Voor de bewoners snijdt het mes aan twee kanten. Enerzijds bevatten de huizen alle gemakken en comfort van nieuwbouw, anderzijds wordt het oog verwend met huizen met oer-Hollandse baksteen en met gepleisterde gevels met rode of zwarte dakpannen. Bosse: "De gedachte achter de Vestingstad was dat de straatjes een stevig en solide karakter moesten uitstralen, dus hebben we veel baksteen gebruikt. In het straatbeeld zie je geen heggen, maar muren. Ook zijn er veel meer stoepjes dan voortuinen. Dit zijn kleine stenen opstapjes voor een huis. Vaak tref je er privévoorwerpen aan zoals een bloempot met lavendel of een klapstoeltje. Als dit met gebakken materiaal is vormgegeven, is het nog mooier. Het heeft precies de intieme uitstraling die we in de Vestingstad willen oproepen."

KLEINE NUANCES

Bosse vertelt dat de nieuwe bewoners van het wijkdeel enthousiast reageerden op de buurt. Volgens haar draagt het materiaal van gebakken straatklinkers hieraan bij. "Het gebruik van straatbaksteen als materiaalkeuze heeft bij ons nooit ter discussie gestaan. Ook het formaat doet ertoe. Vooral kleine steentjes vind ik prachtig." De historische aanblik van de buurt was volgens Bosse van essentieel belang. "Door die klinkers is het ook een gevarieerde wijk geworden: je ziet bijna geen herhaling. De stenen in de straatjes zijn gelegd in verschillende patronen zoals keperverband, halfsteensverband of rechthoekverband. Zo is het gelukt om met een beperkt palet aan klinkers op een mooie manier kleine nuances aan te brengen." ■

Project De Schuytgraaf | Locatie Arnhem | Opdrachtgever Bam, Portaal | Ontwerp Scala, Mulleners en Mulleners, Schippers

De straatjes in de wijk de Schuytgraaf moesten een stevig en solide karakter krijgen.

